

UDK: 81/82

Bonu ASHIROVA,
Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: bonusweaty@gmail.com

PhD, dotsent M. Omonova taqrizi asosida

THE ROLE OF THE AUTHOR, NARRATOR, AND CHARACTER IN A NARRATIVE TEXT

Annotation

This article discusses the types of narrators, the characteristics of the author, narrator and characters, their similarities and differences. The methods of influencing the reader's mind by the example of works are revealed.

Key words: narrator, narrator, characters, author's image, types of narrators, narrative, work of art.

HIKOYA (NARRATIV) MATNIDA MUALLIF, BAYON QILUVCHI VA PERSONAJNING ROLI

Annotatsiya

Ushbu maqolada hikoya qiluvchining turlari, asar muallifi, hikoyachi hamda personajlarining belgi xususiyatlar, ularning bir-biriga o'xshash va farqli tomonlari haqida gapiriladi. Hikoyanavisning kitobxon ongiga ta'sir etish usullari asarlar misolida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: hikoyachi, roviy, personajlar, muallif obrazi, hikoyachi turlari, rivoyat, badiiy asar.

РОЛЬ АВТОРА, РАССКАЗЧИКА И ПЕРСОНАЖА В ТЕКСТЕ ПОВЕДЕНИЯ (НАРРАТИВА)

Аннотация

В данной статье говорится о типах рассказчиков, авторе произведения, рассказчике и героях, их сходствах и различиях. На примере произведений раскрываются методы воздействия на сознание читателя повести.

Ключевые слова: рассказчик, повествователь, персонажи, образ автора, типы рассказчика, повествование, художественное произведение.

Kirish. Hikoyachining obrazi uning ifodasi, uslubi va personajlarni tasvirlash shakllarida iz qoldiradi: personajlar endi nutqda o'zini ko'rsatmaydi, lekin ularning nutqi hikoya qiluvchining didiga ko'ra - uning monologik reproduksiya tamoyillarida o'z uslubi bilan mos ravishda uzatiladi. Nutq to'qimasida bayon etuvchi o'zining sotsiologik xususiyatlarini oladi. Albatta, yozuvchi personajlarning sotsial-stilistik tabaqalanishida kundalik, pragmatik nutqning ijtimoiy-ekspressiv tabaqalanishlariga amal qilishi shart emas. Bu yerda ijodkorning adabiy an'analarga, adabiyot tilining strukturaviy o'ziga xosliklariga bog'liqligi masalasi keskin ko'tariladi. Ammo umuman olganda, adabiy hikoyada ijtimoiy ekspressiv cheklovlar qanchalik kam bo'lsa, uning dialektal izolyatsiyasi shunchalik zaif bo'ladi, ya'ni umumiy adabiy til shakllariga jalb qilish qanchalik kuchli bo'lsa, unda yozuv momenti shunchalik keskin namoyon bo'ladi. Hikoyachi obrazi bilan yozuvchi obrazi qanchalik yaqin bo'lsa, dialog shakllari qanchalik ko'p qirrali bo'lsa, turli personajlar nutqini ifodali farqlash imkoniyati shunchalik ko'p bo'ladi. Zero, muallifdan uzoq nutq masofasida joylashgan hikoyachi o'zini obyektivlashtiradi, shu bilan qahramonlar nutqiga o'z subyektivligini ta'minlaydi.

Adabiy qissaga qo'shilgan hikoyachi obrazi o'zgarib turadi, ba'zan muallif obrazi chegarasigacha kengayib boradi. Shu bilan birga, hikoyachi obrazi bilan muallif obrazi o'rtasidagi munosabat bir xil adabiy kompozitsiya doirasida dinamik xarakterga ega. Ushbu korrelyatsiya shakllarining dinamikasi hikoyaning asosiy og'zaki sohalarining funksiyalarini doimiy ravishda o'zgartirib, ularni tebranuvchi, semantik jihatdan ko'p qirrali qiladi. Hikoyachi va muallif obrazlari bir-birini qoplaydigan (aniqrog'i: bir-birining ustiga chiqadigan) va o'zini bosadigan, personajlar obrazlari bilan turli munosabatlarga kirishib, syujetni tashkil qilishning asosiy shakllari bo'lib chiqadi hamda uning tuzilishiga uzluksiz assimetriklik beradi.

Har qanday asarda hamisha mavjud bo'lgan muallif obrazidan farqli o'laroq, hikoyachi obrazi ixtiyoriy, u kiritilishi ham, kiritilmasligi ham mumkin. Shunday qilib, "neytral", "obyektiv" hikoya bo'lishi mumkin, unda muallifning o'zi go'yo chetga chiqib, to'g'ridan-to'g'ri oldimizda hayot suratlarini

yaratadi. Biz bunday zohiriy "shaxssiz" hikoya qilish usulini, masalan, Goncharovning "Oblomov" asarida uchramiz.

Ko'pincha rivoyat ma'lum bir shaxsdan olib boriladi, asarda boshqa inson obrazlari bilan bir qatorda hikoya qiluvchi obrazi ham namoyon bo'ladi. Bu, birinchidan, o'quvchiga bevosita murojaat qiladigan muallifning o'zi obrazi bo'lishi mumkin (A.S. Pushkinning "Yevgeniy Onegin"i bunga misol bo'ladi). Ko'pincha asarda muallifdan alohida shaxs vazifasini bajaradigan hikoyachining maxsus obrazi yaratiladi. Bu rivoyatchi muallifga yaqin, unga aloqador va xarakter va ijtimoiy mavqei jihatidan undan juda uzoqda bo'lishi mumkin. Hikoyachi shunchaki u yoki bu voqeani biladigan, asarning rolini bajaruvchi qahramon sifatida ham harakat qilishi mumkin. Nihoyat, asarda bir emas, bir necha hikoyachilar paydo bo'lib, bir xil voqealarni turlicha yoritadi.

Hikoyachi obrazi muallif obraziga qaraganda personajlar obrazlariga yaqinroq. Hikoyachi personaj vazifasini bajaradi, personajlar bilan munosabatga kirishadi. Muallif va qahramonlar o'rtasidagi hikoya qiluvchining pozitsiyasi har xil bo'lishi mumkin. U muallifdan tili, xarakter xususiyatlari, tarjimai holiga ko'ra ajratilishi va xuddi shu asosda muallifga yaqin bo'lishi mumkin. Bunda hikoyachi obrazi muallif obrazi bilan deyarli qo'shib ketadi. Ammo hali ham bu tasvirlarni to'liq birlashtirib bo'lmaydi. Hikoyachi obrazining muallif obrazi va personajlar obrazlariga nisbatan pozitsiyasi moslashuvchan bo'lishi mumkin. Yoki hikoyachi fonga o'tadi yoki hatto sahna ortida bo'lib chiqadi va muallifning obrazi hikoyada ustunlik qiladi. Muallif obrazi orqaga chekinadi va hikoyachi oldinga chiqadi, personajlar bilan faol munosabatda bo'ladi va muallifga tegishli bo'lmagan mulohazalar va baholarni ifodalaydi. Bunday rivoyatni faqat yaxlitligi, o'zaro bog'lanishining barcha murakkabligi bilan muallif pozitsiyasini aks ettiruvchi semantik va lingvistik qatorlardan biri sifatida talqin qilish kerak.

E.A. Ivanchikova kichik janrlarga oid asarlarda hikoyachilarning bir nechta turlarini aniqlaydi:

Anonim hikoya qiluvchi kompozitsion - ma'lumot vazifasini bajaradi: qisqa so'zboshida hikoyaga boshqa - bosh hikoya qiluvchini kiritadi, o'z tavsifini beradi.

Maxsus – “tajribaviy” – anonim bayonli bayon shakli (u “biz”, “bizning” olmoshlari yordamida ochiladi). Hikoya to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatuvchi pozitsiyasidan hikoya qilinadi va kinoya bilan o‘raladi.

Anonim hikoya qiluvchi - kuzatuvchi - tasvirlangan sahna va epizodlarning guvohi va ishtirokchisi. U personajlarga xos xususiyatlarni beradi, nutqlarini yetkazadi va sharhlaydi, atrofida sodir bo‘layotgan voqealarni kuzatadi, o‘z fikrlarini erkin, cheksiz shaklda ifodalaydi, shaxsiy baholarini tarqatadi, o‘quvchilarga murojaat qiladi.

Hikoya bir vaqtning o‘zida asar qahramonlaridan biri bo‘lgan aniq (ismli yoki noma‘lum) hikoyachi nomidan olib boriladi. Har bir sodir bo‘layotgan narsa uning ongi va idroki orqali singdiriladi, u nafaqat kuzatadi va baholaydi, balki harakat qiladi, nafaqat boshqalar haqida, balki o‘zi haqida ham gapiradi, o‘zining va boshqalarning gaplarini aytadi, o‘z taassurotlari va baholari bilan o‘rtoqlashadi.

Agar ma‘lum bir hikoyachi o‘z bilimi va imkoniyatlari cheklangan bo‘lsa, u holda ham subyektiv, ham obyektiv muallif hikoyasi dunyo va personajlar haqidagi bilim manbalarini ko‘rsatishga majbur bo‘lmagan, hamma narsani biluvchi muallifning nuqtai nazarini bildiradi. Birinchi shaxs rivoyatining turli turlari hikoya qiluvchining o‘ziga xoslik darajasi, bayon qiluvchining o‘rni, xarakteri va kompozitsion dizayni, lisoniy ko‘rinishi bilan farqlanadi. Muayyan hikoyachining turlaridan biri yozuvchi tajribasiga yaqin hayotiy tajribaga ega (masalan, L.N.Tolstoyning “Bolalik”, “O‘smirlik”, “Yoshlik”) hikoyachidir.

Ochiq ergash gapli matnlarda “men”, “biz” olmoshlari, “mening”, “bizning” ega olmoshlari, 1-shaxsning fe‘l shakllari mavjudligi bilan taniladi. Yashirin hikoya qiluvchi, ochiq hikoyachiga nisbatan, roman matnining ancha katta maydoniga ega. Yashirin hikoya qiluvchi “shaxssiz” bo‘lib, uni obyektiv muallifga yaqinlashtiradi. U “men” shaxsi yetishmayotgan matnlarda uchraydi. Aytuvchining ko‘rinmas ishtirok signallari - yaqinlashuv, bilimning to‘liq emasligi, yetarli darajada xabardorlik ma‘nolarini ifodalashning turli usullari (masalan, N.V. Gogolning “Palto”) hisoblanadi. Aralash tizimlar ham mumkin. Odatda, mavhum hikoyada hikoyachi alohida personajning taqdirini kuzatib boradi va biz xarakterni taniymiz. Keyin bir belgi qoladi, diqqat boshqasiga o‘tadi va biz yana bu yangi qahramon nima qilganini va o‘rganganini ketma-ket o‘rganamiz.

Rivoyatda personaj hikoya qiluvchilardan biri bo‘lishi mumkin, ya‘ni yashirin shaklda u o‘ziga xos hikoya chizig‘i bo‘lishi mumkin, bunda muallif faqat o‘z personaji aytib bera olgan narsalarnigina xabar qilishga harakat qiladi. Ba‘zan ma‘lum bir personajga hikoyaning ipini bog‘lashning ushbu momenti asarning butun tuzilishini belgilaydi. Rivoyatni boshqaradigan bunday personaj ko‘pincha asarning bosh qahramoni hisoblanadi. Hikoyachilarning niqoblarining xilma-xilligi epik hikoyaning ertak shakllarining xilma-xilligiga, hikoyachilarning psixologik va ijtimoiy turlarining xilma-xilligiga va shunga mos ravishda badiiy voqelik obyektlarini yoritish burchaklarining xilma-xilligiga, baholash pozitsiyalarining turfa xilligiga mos keladi.

Badiiy (nasriy, she‘riy, dramatik, kino, musiqiy va hokazo) asar muallifi tanlagan matnda syujetni gavdalantirish usullari (yoki turlari) bayon qilish usullaridir. Rivoyat (“aytib berish”) jarayon sifatida faqat u yoki bu bayon qilish uslubi shaklda mumkin bo‘lib, u boshqa ko‘plab jihatlardan tashqari, hikoya nuqtai nazarini tanlashni ham o‘z ichiga oladi (masalan, birinchi shaxsdan, uchinchi shaxsdan) va hikoya qiluvchining ovozi tanlash- syujet ma‘lumotlarini taqdim etish usullari, masalan, qahramonning fikrlari va his-tuyg‘ularini to‘g‘ridan-to‘g‘ri takrorlash, so‘zsiz ishtirok etish illyuziyasini yaratish orqali. Bundan tashqari, rivoyat uslubida rivoyatning idiolekti - rivoyatga rahbarlik qiluvchi shaxsning nutq xususiyatlari (hikoyachi yoki roviy), frazeologizm jihatidan neytral, o‘chirilgan, noldan originalga qadar qurilishi kiradi. Ertak shakli eng yorqin shaklda mujassamlangan haqiqiy nutq niqobi, uning hikoyaviy o‘ziga xosligi muallif va hikoya qiluvchi o‘rtasida stilistik va diskursiv qarama-qarshilikni qurishdir. Hikoyachining roli, masalan:

1) muallif tomonidan uydirilgan va matnga kiritilgan, ismi, tarjimai holi elementlari va boshqalar bo‘lgan, lekin matnda sodir bo‘layotgan voqealardan tashqaridagi (Rudiy Panko N.V. Gogolning Dikanka yaqinidagi fermadagi oqshomlarida) hikoyachi

2) hikoya qiluvchi (L. N. Tolstoyning “Urush va tinchlik” yoki N. V. Gogolning “O‘lik jonlar”),

3) asar voqealari ishtirokchilaridan biri (F. M. Dostoevskiy romanlaridagi yilnomachilar) va boshqalar.

Hikoyachilarning turlari personajlar ongiga (bir yoki bir nechta) kirib borish qobiliyati, ularning xabardorlik darajasi, voqealarga aralashish, jalb qilish, ma‘lum personajlarga hissiy bog‘lanish, ko‘rinishda keskin farq qilishi mumkin. Bundan tashqari, asar matnida ozmi-ko‘pmi aniq ifodalangan butun bir hikoyachilar tizimini o‘z ichiga olishi ham mumkin (Buning yorqin misoli M. Y.Lermontovning “Zamonamiz qahramoni”).

Matnning hikoyaviy makonini nomuvofiq tarzda tashkil qilish mumkin: syujetning rivojlanishi jarayonida e‘lon qilingan yilnomachi vaqti-vaqti bilan hamma narsani biluvchi muallifning xususiyatlariga ega bo‘lishi mumkin (F.M. Dostoevskiyning “Aka-uka Karamazovlar”), obyektiv muallif - hikoya qiluvchi o‘z qahramonining ongiga kirish imkoniyatini yo‘qotishi mumkin va hokazo shular jumlasidandir.

Birinchi shaxs hikoyasi - hikoyaning bu usulida hikoyachi bir vaqtning o‘zida personaj vazifasini bajaradi va o‘zini birinchi shaxs olmoshi “men” yoki kamroq hollarda “biz” bilan belgilaydi. Odatda hikoyachining bunday turi hikoyachining yashirin va tashqi kuzatuvchiga erishib bo‘lmaydigan fikr va his-tuyg‘ularini samarali ifoda etishga imkon beradi, o‘zini - o‘zi kuzatish va personajni aks ettirishning turli shakllariga yo‘l ochadi, bu esa uni kundalikka yaqinlashtiradi. Ko‘pincha hikoya qiluvchi qahramon bo‘lib, uning fikrlari o‘quvchi uchun mavjud, lekin odatda boshqa aktyorlar uchun emas. Birinchi shaxs rivoyati lug‘at, idiomatik va boshqa til xususiyatlarining alohida tanloviga ega bo‘lgan hikoya qiluvchining rivoyat idiotilini qurishga moyil bo‘ladi. “Men” hikoyasi o‘quvchining hikoya qiluvchining o‘ziga xos obrazini qurishini va matnni idrok etish jarayonida hikoyachi tomonidan tuzilgan voqelik obrazini to‘g‘rilashini, haqiqatda sodir bo‘lgan voqeani qayta tiklashini nazarda tutadi.

Hikoya ikkinchi shaxsda - adabiy nasr matnida deyarli hech qachon yagona bo‘lmagan juda kam uchraydigan hikoya shakli. Uning yordami bilan o‘quvchining matn bilan aloqasiga erishiladi, o‘quvchi o‘zini hikoya ichidagi qahramon, syujet, harakat elementi ekanligini his qiladi.

Uchinchi shaxs hikoyasi tarzida qurilgan asarlarda hikoyachi boshqa fazo-zamon rejasi, boshqa darajadagi figura sifatida boshqa personajlarga qarama-qarshi qo‘yiladi. U obyektiv kuzatuvchi yoki hamma narsani biluvchi hikoyachi sifatida harakat qilishi mumkin, shuning uchun bu turdagi rivoyatning o‘ziga xos xususiyatlari boshqa personajlarning ichki dunyosini uzatishda, ular atrofidagi hayotni tasvirlashda yuqori darajadagi obyektivlik, nisbiy to‘liqlik mavjud bo‘ladi.

Jahon va o‘zbek adabiyotida hikoyaning tutgan o‘rni, uning turlari, hikoyadagi personajlarning tahlili, hikoya tili, hikoya qilish uslublari haqida ham so‘z yuritiladi. Bundan tashqari, narrativlik (hikoya) to‘g‘risida tilshunos olimlar va yozuvchilarning fikrlari ham o‘rin olgan. Aslida hikoya inson hayotida yuz bergan ixcham voqeani lo‘nda ifodalashga mo‘ljallangan. Unda shu voqeaga qadar personaj hayotida nima bo‘lgan, qanday ro‘y bergan, kim bilan bular to‘g‘risida ma‘lumot berish shart emas. Juda zarur bo‘lsa, ayrim detallar orqali ishora qilinishi mumkin. Ixchamlik hikoyaning muhim belgisi, lekin unda personaj hayotidan birgina lavha, uzoq davrlik voqealar, personajlarning butun umr yo‘li, bir emas, bir nechta odamlar taqdiri, xarakterning shakllanish jarayoni, ruhiy holatlarning almashinib turishi, muhim fazilat bo‘lib qolishi mumkin. Biroq har qanday ko‘rinishda ham tasvir siqiq tarzda beriladi. Hikoya olami haqidagi sharhlarimiz davomida uning istiqbolli xarakterini ta‘kidlash zarur. Adabiy matn o‘quvchining insoniy qurilishi ekan, u o‘sha o‘quvchining nuqtai nazari bilan chegaralanadi. Ammo adabiy matn real narsalarni qasddan tuzilgan doirada ifodalaganidek, u haqiqatning o‘zi kabi deyarli bitmas-

tuganmasdir. Har doim biz qasddan talqin qilishimizni farqlaymiz. Bu shuningdek, mening nuqtai nazarim cheklanganligi sababli men uchun mavjud bo'lgan, lekin boshqa nuqtai nazarga ega bo'lgan boshqa o'quvchilar uchun ham mavjud bo'lgan hikoya olamiga tegishli. Ushbu qismda biz ajratib olishga harakat qilgan jihat - bu ma'lum bo'lgan son-sanoqsiz nuqtai nazarlar asosidagi rivoyat olamining asosiy birligidir.

Biz hali ham hikoyaning qalbiga e'tibor qaratishimiz kerak-ki, bu nafaqat hikoya olamida, balki hikoya oqimining

o'zida ham ishtirok etishdir. Xayoliy personajlar yoki ovozlari rivoyat olamining haqiqatida, shuningdek, hikoya oqimida ishtirok etadilar, garchi ular vaqti-vaqti bilan bu ontologik ishtirokni bilishadi. Qoidalar, bu holda, so'zning nisbiy erkinligi, voqelikni bilish, rivojlantirish va boshdan kechirish qobiliyati, hikoya qiluvchining nisbiy mustaqilligi va pirovardida personaj taqdim etayotgan hikoya dunyosining ijtimoiy tuzilishini aks ettirishdir.

ADABIYOTLAR

1. Гаспаров Б. М. Литературные лейтмотивы: Очерки по русской литературе XX века. М., 1995. С. 276.
2. Гиришман М.М. Литературное произведение: Теория и практика анализа. — М., 1991. — С. 70.
3. Киличев Э. Матнинг лингвистик тахлили. Бухоро: «Бухоро университети», 2000, 6-7-бетлар
4. Киселева Л.А. Вопросы теории речевого воздействия. Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. 160 с.
5. Кожевникова Н.А. Типы повествования в русской литературе XIX—XX вв. М., 1994. — С. 83.
6. Кожевникова Кв. Об аспектах связности в тексте как целом // Синтаксис текста. М., 1979. С. 66.
7. Леви-Стросс К. Структура и форма : размышления об одной работе В. Проппа / К. Леви-Стросс // Французская семиотика : от структурализма к постструктурализму. — М. : Прогресс, 2000.
8. Леонтьев А.А. Функции и формы речевой деятельности // Основы теории речевой деятельности. М.: Наука, 1974. С. 241-254.
9. Лосева Л.М. Как строится текст. — М.: Просвещение, 1980. — 96 с.
10. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. - М., 1970. С. 67.